

Відгук
офіційного опонента доктора філософських наук Христокіна Геннадія
Володимировича на дисертацію Гавелі Олександрі Русланівни
«ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ МОЛОДІ ПОЧАТКУ
XXI СТОЛІТТЯ: РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ» на здобуття наукового
ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.11 –
релігієзнавство

Релігійна сфера України знаходиться у стадії стрімких трансформацій, зумовлених як глобальними чинниками, так і місцевими специфічними історичними обставинами. За останні двадцять років спостерігається не лише кількісне зростання громад і віруючих в Україні, але і важливі якісні зміни. Серед останніх соціологічних досліджень, які показують наявність змін саме у області ціннісної свідомості громадян України взагалі та віруючих зокрема, можемо назвати європейське дослідження цінностей та опитування Центру імені Олександра Разумкова 2020 року. Зміни, які фіксуються соціологами, потребують пояснень та контекстуальних інтерпретацій. Для цього необхідна польова соціологія. І поки відсутні великі дослідження, які б охоплювали значні масиви даних і мали своїм результатом створення релігійних атласів України в цілому та кожного регіону зокрема, значну цінність мають релігієзнавчі рефлексії, які мають у собі елементи польової соціології, спираються на включне спостереження, використовують різноманітні опитування в якості ілюстративного матеріалу для пояснення авторських гіпотез. Особливе значення має дослідження релігійної свідомості української молоді. Такі дослідження не лише дозволяють бачити сьогодення та перспективи релігійності українського населення у зв'язку із загальними особливостями національного світогляду. Проводити дослідження ціннісного аспекту релігійної свідомості молоді значно легше з огляду на відносну доступність студентства для опитувань. Але такі дослідження мають певні вже звичні для українського релігієзнавства недоліки, які часто не бажають помічати науковці. А саме, релігійні цінності віруючої молоді досліджуються без чіткого виокремлення двох різних груп молоді. Перша – це активні віруючі, які реально залучені до життєдіяльності церковних спільнот та парацерковних рухів соціальної, просвітницької, волонтерської спрямованості. Друга група – це молодь, яка маніфестує власну віру, але не має релігійний спосіб життя за основний. При змішування цих двох груп можуть абсолютизуватися тенденції секуляризації та індивідуалізації релігійного світогляду, що часто і спостерігаємо у дослідженнях кінця ХХ і початку ХХІ століття. Але якщо аналізувати окремо саме світогляд активно віруючої молоді, для якої релігійний спосіб життя і відповідний світогляд є основними і пануючими, можемо виокремлювати значне зростання значення спільнот. При цьому останні часто не мають характеру жорсткої вертикально-

ієрархізованої інституційної структури, але є мережевими спільнотами, побудованими на міжособистій взаємодії як основній формі спілкування та спільнотності. Зростання впливу філософії та теології комунітаризму в останнє десятиліття у всьому християнстві не було випадковим. Подолання модерних тенденцій приватизації та індивідуалізації релігії, наростання значення холістичності християнського світогляду, панування теорій про постсекулярний стан соціуму в теології – все це стало передумовами для нового відродження комунітаризму в українському християнстві. Слід сказати, що традиційно для українського християнства важливе значення мали як тенденції комунітаризму, який передбачає гармонійне формування та розвиток особистості у спільнотах, так і тенденції індивідуалізму, який передбачає пріоритет персонального над спільнотним після того як персональне стало наявним. Слід сказати, що не лише українські релігієзнавці були схильні бачити лише тенденції до індивідуалізації релігійної свідомості молоді взагалі та її аксіосфери зокрема. Наявність тенденцій до індивідуалізації визнають і богослови. Але, якщо ми подивимося на дисертації українських богословів, захищені на Заході, практично усі вони постулювали наявність у недавньому минулому на пострадянському просторі абсолютизації спільнот, кризи спільнотності сьогодні та передбачали появу нових форм спільнотності у найближчому майбутньому. Сьогодні це майбутнє наступило, і виявилось, що індивідуалізація релігійного світогляду як явище для інституційного християнства кризове не була настільки значною, а стихійний комунітаризм релігійної свідомості є такою ж стійкою характеристикою, як і персоналізм.

Діалектичне поєднання комунітаризму та персоналізму без впадіння у колективізм та індивідуалізм характеризує релігійну свідомість української християнської молоді значно більше, ніж релігійну свідомість українських віруючих попередніх поколінь. Для вірних радянських часів все таки переважаючою була колективна свідомість, а вірні кінця минулого тисячоліття були значною мірою індивідуалістами. Нова якість релігійності лише народжується у наші часи, і її систематичний опис та аналіз є справою майбутнього. Але вже сьогодні деякі тенденції розвитку релігійного світогляду української християнської молоді, особливо аксіосфери цього світогляду вже можна виділити. Важливо, що ці риси оновленої релігійної свідомості бачимо наявними не лише у молодих українських протестантів, католиків та греко-католиків, а й у православних. Більше того, діалектичне поєднання комунітаризму та персоналізму без впадіння у колективізм та індивідуалізм характеризує релігійну свідомість української християнської молоді не лише Православної Церкви України, а й Української Православної Церкви у єдності з Московським патріархатом. Такі тенденції можна розглядати як перемогу певних глобальних процесів або як прояв національних рис українського християнства у нових історичних умовах.

Дисертантка більше схиляється до другого способу інтерпретації цього феномену діалектичного поєднання комунітаризму та персоналізму без впадіння у колективізм та індивідуалізм, що характеризує релігійну свідомість української християнської молоді. Маємо сказати, що така інтерпретація підготовлена попереднім розвитком українського релігієзнавства, яке багато універсальних характеристик всього немосковського православ'я описує як виключні специфічні риси київського християнства. Більше того, слід визнати, що така перспектива характерна не лише для етноцентричного українського релігієзнавства, а і для універсалістські орієнтованого богослов'я УГКЦ. Сьогодні таке бачення завойовує уми богословів ПЦУ, а у минулому десятилітті воно було дуже важливим для ліберального крила богословів УПЦ МП. Ми, однак, маємо визнати, що етноцентричний міф про особливе київське християнство може бути деконструйований, оскільки орієнтоване на Росію крило богословів та релігійний діячів УПЦ МП теж орієнтується на діалектичне поєднання комунітаризму та персоналізму без впадіння у колективізм та індивідуалізм. Так, у дисертації бачимо систематичний та всебічний аналіз діяльності Іонінського монастиря УПЦ МП. Цей київський монастир, що керований архієпископом Іоною Черепановим, докладає систематичних зусиль із роботи з молоддю вже 25 років, а керівник монастиря вже 20 років очолює структури УПЦ МП із взаємодії з молоддю. Маючи консервативні та проросійські погляди, керівництво Іонінського монастиря у своїй роботі з молоддю змушене притримуватися екзистенційного розуміння християнства, розвивати персоналізм, надаючи перевагу міжособистому спілкуванню та мережевій спільнотності. Багаторічне включне спостереження дисертантки та її вміння робити правильні індуктивні узагальнення дозволяє представити систематично діяльність монастиря та молоді, яка гуртується навколо монастирських проєктів. Систематично дисертантка показує як саме відбувається формування релігійної свідомості відкритого діалогічного типу, з поєднанням психологічно орієнтованого екзистенціалістичного персоналізму та мережевої спільнотності постмодерного типу релігійних рухів. Отже, навіть коли дисертантка інтерпретує власні результати у межах більш традиційного світогляду, можемо бачити у всіх її конкретних висновках наявність саме цілісного діалогічного світогляду в молодіжному рухові, для якого Іонінський монастир став висхідним пунктом.

Бачимо також, що місіонерські та етичні мотиви спонукають до систематичного розширення діяльності молоді та діяльності з молоддю. Все більше сфер культури охоплюються цією діяльністю, все більш вагомими є досягнення та вплив цієї діяльності. Звичайно, що ще більш яскраво діалогічний світогляд проявляється у молодіжних рухах протестантів, УГКЦ, РКЦ, ПЦУ. Лише цілком маргінальні релігійні структури не мають власної молодіжної політики діалогічного типу. Навіть вертикально структуровані

молодіжні рухи адвентистів сьогодні переходять до відкритості та діалогічного типу діяльності.

Ця загальна тенденція переходу до діалогічних форм християнської діяльності відповідає потребам сьогодення та дозволяє реалізовувати центральний для християнства місіонерський імператив. Неefективними сьогодні є монологічні форми місіонерства, відрив місіонерства від соціальної діяльності. Унеможлиблює місіонерство розрив між теорією і практикою, відмова від міжконфесійного співробітництва, заперечення цінності взаємодії церков із суспільством та державою. Необхідність формування цілісної єдності місіонерства та соціальної діяльності зумовлена тим, що лише таку цілісну єдність сприймає молодь як нормативну та лише таку єдність молодь готова пропонувати всьому суспільству. Більше того, такої єдності суспільство очікує не лише від християнської молоді, а й від церков взагалі. Разом із тим, церковне керівництво не завжди готове висувати вимоги місіонерського імперативу до самих себе, а часто бачимо висування ригористичних вимог до інших при послаблених нормах моралі та активності щодо себе. Молодь значною мірою позбавлена такої амбівалентності релігійної свідомості, особливо якщо єдність місіонерства і соціальної діяльності підтримується однодумцями з числа молоді та молодіжних кураторів.

Формування цілісної системи молодіжного волонтерського служіння стала кульмінацією єдності місіонерства і соціальної діяльності. Але молодіжні християнські рухи існують та розвиваються не лише завдяки втіленості ідеалів у волонтерській діяльності, а й завдяки розвитку великої кількості видів діяльності, які дозволяють у світогляді та житті молодих християн проявитися культурним, етичним, естетичним цінностям християнства. Культурна діяльність у молодіжних рухах, а також розвиток християнських ЗМІ, орієнтованих на молодь, створюють контекст, який є сприятливим для місіонерської та соціальної діяльності. Цілісність релігійного світогляду християнської молоді дозволяє церквам ефективно використовувати молодь для реалізації стратегій, які мають як окремі релігійні юрисдикції чи спільноти, так для міжконфесійних проєктів. Значний рівень міжконфесійної співпраці в Україні зумовлений не лише зусиллями керівництва церков та парацерковних рухів, а й стихійною і організованою міжконфесійною співпрацею молоді, зумовленою спільністю цінностей, тотожністю або аналогічністю форм місіонерської, культурної та соціальної діяльності.

В цілому слід відмітити, що дисертантка утримується від переходу до богословських рефлексій та від надання практичних порад християнським конфесіям і молодіжним рухам. Протягом всього дослідження дисертантці вдається зберегти наукову об'єктивність, хоча очевидно, що сам предмет дослідження їй особисто глибоко не байдужий.

Високі достоїнства роботи зумовлюють деякі зауваження і побажання, які ми мусимо висловити у межах наукової дискусії навколо представленої дисертації.

1. Фактично у дисертації активно використовується метод включного спостереження. Цей метод протягом другого і третього розділів застосовується як перший метод, що дозволяє зібрати значний емпіричний матеріал та здійснити його первісне осмислення. Вслід за цим методом, як правило, дисертантка використовує більш теоретичні методи, рефлексуючи над отриманими первинними результатами і гіпотезами. Але у першому розділі ми не бачимо систематичного осмислення методу включного спостереження. Здається, що дисертантка вважає цей метод цілком і повністю лемітимним у сучасному релігієзнавчому дискурсі. Ми вважаємо, що слід було б систематично легітимізувати застосування методу включеного спостереження у першому розділі.

2. Надзвичайно важливими є спостереження дисертантки стосовно ролі церковних і парацерковних ЗМІ для розвитку світогляду християнської молоді України. Вважаємо, що у відповідному аналізі потрібно було б більше уваги приділити трансформаціям змісту і форм телепередач та радіопередач в сучасному українському контексті.

3. Дисертантка правильно відмічає, що в ПЦУ молодіжний рух нерозривно пов'язаний із загально церковними ініціативами, і в цілому має ознаки християнського громадянського суспільства. Разом із тим, вважаємо, що джерела таких феноменів у молодіжному русі в УПЦ КП та у діяльності братства святого Андрія Первозванного слід було б прояснити значно глибше. На нашу думку, феномен єдності молодіжного руху із загально церковними ініціативами став можливий через вплив рефлексії над досвідом зарубіжного православ'я, особливо – досвіду діаспори. Осмислення цього досвіду патріархом Філаретом в УПЦ КП та архієпископом Ігорем Ісіченко в УАПЦ стало відправним пунктом для пошуку оригінальних форм молодіжної діяльності як загально церковної діяльності в українському автокефальному русі. Відповідно, саме на молодіжні братства і пов'язані з ними культурні, місійні та соціальні ініціативи довго робився головним акцент при формуванні стратегій діяльності церкви в суспільстві. Також важливо, що ця діяльність вибудовувалася за взірцем ранньомодерних церковних братств, чия діяльність, поруч із активністю козаків, дозволила вижити православ'ю.

4. При аналізі діяльності молодіжних рухів в УПЦ МП спостерігаємо деяке замовчування фактів використання у недалекому минулому цих рухів для пропаганди ідей «русміра». Зокрема, архієпископ Іона, чия діяльність проаналізована в цілому всебічно, був куратором Олексія Селіванова, який пропагандував реваншистські та навіть мілітаристські ідеї серед молоді, а з початком військових дій на Донбасі став колабораціоністом. Між тим, дії

архієпископа Іони у його підтримці Селіванова не отримали критичного осмислення з боку дисертантки.

5. На наш погляд, в останні роки православні та греко-католицькі молодіжні рухи Україні переживають певну кризу у власному розвитку, пов'язану з недостатньою підтримкою цих рухів з боку керівництва церков. Дієва організаційна і матеріальна підтримка мінімізується, значно виростає формалізація та бюрократизація цього сегменту діяльності церков, реальна підтримка змінюється її імітацією. Хотілося б почути критичне осмислення таких явищ та експертну їх оцінку з прогнозом щодо можливих варіантів розвитку ситуації.

Висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. Дисертація має новаторський характер, досягнуті результати є певною мірою обмежені саме через піонерський і пілотний характер роботи. Разом із тим, в цілому поставлена мета у дисертації повністю досягнута. Авторка проявила себе як повністю зрілий науковець, здатний не лише зібрати великий емпіричний матеріал, а дати критичне його осмислення. Дисертація вигідно відрізняється тим, що її висновки зумовлюються не спекулятивними принципами та дедукціями з цих принципів, при яких би матеріал підбирався б під необхідні висновки. Дисертація є емпірично спрямованою, дисертантка постійно демонструє вміння провадити включне спостереження, робити влучні узагальнення на основі емпіричної індукції. В цілому дисертація є близькою до філософії екзистенціалізму і прагматизму як у своїй методології, так і конкретній рефлексії. При цьому дисертація відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, авторефератом, публікаціями авторки дають підстави для загального висновку про те, що робота **Гавелі Олександри Русланівни «Цінності української християнської молоді початку XXI століття: релігієзнавчий аналіз»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.

**Доктор філософських наук,
доцент кафедри
філософії, політології
та глобальних міжнародних процесів
Університету державної фіскальної
служби України**

Г.В. Христокін
засвідчую:
заступник секретаря УДФС України
В.М. Корнієнко
« 01 » 12 2016 р.